

УДК 658.016.7

**РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ
ПІДПРИЄМСТВОМ - ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

Н.М. ЛЮБЕНКО, І.О. ТАРАСЕНКО

Київський національний університет технологій та дизайну

Розглянуто дискусійні питання понятійної сутності та змісту процесів реструктуризації підприємств. Грунтуючись на комплексному розумінні поняття реструктуризації підприємств сформовано пропозиції щодо термінологічного визначення і систематизації видів реструктуризації підприємств

Забезпечення ефективного і стабільного функціонування підприємств є запорукою соціально-економічного розвитку країни. Розглядаючи питання, пов'язані з комплексом шляхів, заходів і дій по досягненню ефективності та стабільності в економіці, науковці та практики останнім часом посилюють увагу до проблем реструктуризації підприємств. Генезис проблеми реструктуризації пов'язаний з тим, що циклічність розвитку мікро- та макроекономічних систем вимагає постійного процесу адаптації та пристосування суб'єктів господарювання до змін факторів зовнішнього і внутрішнього середовища шляхом реформування та реструктуризації. Адже будь-яка система у процесі свого існування здебільшого знаходиться у нестійкому становищі, зважаючи на наявність протиріч, що генеруються зовнішніми та внутрішніми чинниками.

Нейтралізація впливу внутрішніх і зовнішніх причин фінансово-економічної кризи на підприємстві забезпечується системою антикризового менеджменту, або, іншими словами, системою економічної безпеки підприємства, актуальність розробки та впровадження якої сьогодні не ставиться під сумнів. Система економічної безпеки підприємства має гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування та в той же час – здатність до оперативного реагування на кризові явища та їх запобігання, усунення або пом'якшення їх негативних наслідків. Антикризовий менеджмент, у свою чергу, ґрунтується на здійсненні заходів, що забезпечують адаптацію підприємства як певної фінансово-економічної системи до змінних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Об'єкти та методи дослідження

Підприємство, як організаційно відокремлений самостійний господарюючий суб'єкт, є складною економічною системою, його комплексна фінансово-економічна характеристика визначається певними кількісними і якісними параметрами сукупності системних складових: матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, обсягів виробництва і реалізації продукції, доходів і витрат, організаційних підрозділів, таким чи інших виробничо-господарських процесів тощо. Отже, антикризові заходи, які спрямовані на внутрішньоорганізаційне реформування фінансово-економічних явищ, процесів і відносин на підприємстві тим чи іншим чином можуть залежати від зміни структури, тобто від зміни співвідношення та взаємозв'язку між окремими елементами складної системи. Якщо під терміном структура в загальноживаному контексті розуміється внутрішня побудова чогось, певний взаємозв'язок і співвідношення окремих частин цілого, то реструктуризація – це процес зміни структури і цей термін широко застосовується для характеристики багатьох різних процесів, явищ і об'єктів.

Таким чином, термін реструктуризація в контексті впровадження структурних змін щодо явищ, процесів і відносин на підприємствах має право на існування та дозволяє змістовно охарактеризувати процеси антикризового фінансово-економічного реформування на підприємствах. Отже, методологічною основою дослідження слугував системний підхід до розгляду економічних явищ і процесів.

Постановка завдання

Питання, пов'язані з реструктуризацією підприємств, у наукових публікаціях вітчизняних авторів посідають значне місце, але звертає увагу зокрема відсутність однозначності підходів щодо обґрунтування визначення та тлумачення терміну «реструктуризація підприємств» як економічного явища, та його змістовної сутності, а відсутність достатньої чіткості у визначенні будь-якого явища стає на перешкоді як його всебічному дослідженню так і адекватному застосуванню в теоретичних дискусіях і на практиці.

Результати та їх обговорення

Вихідним пунктом у визначенні та тлумаченні фахових фінансово-економічних термінів слугують законодавчі акти. Власне поняття реструктуризації підприємств наведено лише в одному законодавчому документі – Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [1]. Згідно до цього документу, «реструктуризація підприємства – це здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів».

У вищенаведеному визначенні ототожнюються поняття реструктуризації та реорганізації підприємства, зокрема поняття реструктуризації підприємства, на наш погляд, не виправдано звужується до організаційно-управлінської реорганізації. Зазначимо, що реорганізація – поняття більш вузьке, ніж реструктуризація. У чинному нормативно-правовому полі вони є однією з форм припинення чи організаційного перетворення діяльності юридичної особи [2, 3], яка включає такі види організаційного перетворення, як злиття, приєднання, виділення та розділення, а також зміна організаційно-правової форми. Крім того, на наш погляд, до видів реорганізації доцільно відносити також процеси створення чи ліквідації відокремлених підрозділів (філій). Всі перелічені види реорганізації (в тому числі створення чи ліквідація філій) мають загальну ознаку – вони супроводжуються внесенням відповідних інформаційних змін у документи державної реєстрації суб'єктів господарювання, отже мають наслідком трансформацію зовнішньо-організаційних параметрів підприємства як юридичної особи і повинні кваліфікуватись саме терміном «реорганізація», як окремої форми більш широкого поняття «реструктуризація».

Неточність законодавчого формулювання сутності реструктуризації підприємства віддзеркалюється в наукових публікаціях – аналогічні або близькі за змістом до наданого в Законі [1] визначення поняття реструктуризації підприємства та розкриття його сутності наводяться також у навчальній літературі та в монографіях багатьох авторів.

Аналізуючи наукові публікації з питань змісту і цілей реструктуризації підприємства, варто звернути увагу на виділення дослідниками лише окремих характерних рис, зокрема:

– реструктуризація розглядається головним чином в аспекті заходу для запобігання погіршення економічної ситуації та виходу підприємства з кризи, отже обумовлена кризовим станом діяльності підприємств, їхньою слабкою адаптацією до умов ринкового середовища;

– реструктуризація розглядається виключно в контексті перетворення відносин власності та організаційно-правових форм підприємства (щодо недержавних підприємств проблеми реструктуризації зводяться головним чином до пошуку «ефективного» власника, стратегічного інвестора; реструктуризація державних підприємств зводиться до їхньої приватизації);

– реструктуризація пов'язується зі зміною форм і методів управління виробництвом та визначається як сукупність заходів, що спрямовані на усунення суперечностей між вимогами ринку та застарілою системою форм і методів управління виробництвом;

– реструктуризація включає перебудову фінансової, постачальницької та збутової політики, керуючись умовами платоспроможного попиту, а також критерієм максимізації прибутку тощо

– реструктуризація розглядається як реформа підприємства, що спрямована на адаптацію до умов зовнішнього конкурентного середовища.

Неоднозначність наведених тлумачень частково обумовлена розглядом авторами окремих проблем і задач життєдіяльності підприємства, для розв'язання яких необхідне запровадження реструктуризаційних заходів.

При цьому в контексті санації реструктуризацію розглядають як засіб виведення підприємства з кризового стану, а у найбільш широкому контексті – як комплекс заходів з адаптації підприємств до умов зовнішнього середовища, ринкової конкуренції, які проводяться з метою перетворення підприємств у конкурентоспроможні структури ринкових відносин. На наш погляд, у визначенні мети реструктуризації не варто обмежуватись завданнями виведення підприємств з кризового стану – структурні перетворення на підприємстві мають розглядатись як важливий елемент антикризового управління на всіх етапах життєвого циклу підприємства та за різних умов його поточного фінансово-економічного стану, при цьому останні обумовлюють багатоваріантність можливих цілей реструктуризації.

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо таке розширене визначення: реструктуризація підприємства – це процес фінансово-економічних перетворень на підприємстві шляхом реалізації комплексу заходів, що спрямовані на підвищення його конкурентоспроможності, фінансової ефективності та стабільності з метою досягнення поточних і стратегічних цілей підприємства, який супроводжується змінами співвідношень і взаємозв'язків між окремими параметрами, що характеризують підприємство як економічну систему, та змінами у структурі її внутрішніх системоутворюючих складових (зміними у організаційно-правовій формі, внутрішній організаційній структурі, фінансовому забезпеченні, напрямках діяльності, формуванні і використанні ресурсного потенціалу та інших).

Розкриття різноманітності і багатоаспектності процесів реструктуризації вимагає проведення відповідної систематизації і класифікації видів реструктуризації. В основу запропонованої нами багатоаспектної класифікації видів реструктуризації покладено характер та особливості реструктуризаційних процесів (табл.1)

Таблиця 1. Класифікація видів реструктуризації підприємств

Класифікаційні ознаки	Види реструктуризації	Стисла характеристика
Цільове спрямування змін	Санаційна	Застосовується, коли підприємство знаходиться у передкризовому або кризовому стані та має на меті вийти з нього (зокрема, як комплекс заходів з відновлення платоспроможності в процедурі банкрутства). Основними напрямками реструктуризаційних дій у цій ситуації є відновлення платоспроможності та обмеження негативного впливу факторів, які обумовили настання кризи.
	Адаптаційна	Використовується з метою пристосування до факторів зовнішнього середовища ще за відсутності кризових явищ як таких, але при виявленні негативних тенденцій з метою їх подолання та адаптації підприємства до ринкових умов. Ознаками такого стану і необхідності адаптаційної реструктуризації можуть бути такі: зниження загальної ефективності; вичерпання ринкового потенціалу; відсталість у порівнянні зі світовими стандартами; низька ефективність управління тощо.
	Превентивна	Має місце в успішних компаніях, які заздалегідь передбачають можливість зміни в майбутньому зовнішніх факторів та умов функціонування підприємства (виникнення нових або підсилення наявних конкурентів, впровадження конкурентами новітніх технологій, можливе виникнення нових або втрата існуючих ринків, перспективи на інших ринках тощо) та прагнуть підсилити свої конкурентні переваги.
Тривалість періоду і глибина змін	Оперативна	Здійснюється у короткостроковому періоді (до 6 місяців), коли підприємство не може розраховувати на суттєві зовнішні фінансові джерела та вирішує питання підвищення своєї ліквідності переважно за рахунок внутрішніх резервів у рамках, як правило, санаційної реструктуризації. Вона полягає у виявленні слабких сторін у здійсненні основних функцій і розробленні конкретних пропозицій щодо їх усунення з мінімальними витратами та вивільненням зайвих ресурсів, отже містить передовсім заходи зі зниження всіх видів витрат і швидкого збільшення оборотності капіталу.
	Стратегічна	Здійснюється з розрахунком на довгостроковий період і стосується змін у стратегічних цілях і напрямках діяльності; здебільшого має місце в контексті превентивної та адаптаційної реструктуризації з метою забезпечення довготермінової конкурентоспроможності. Вона може передбачати, зокрема, такі дії: диверсифікація виробництва; завоювання нових ринків збуту; впровадження новітніх технологій тощо.

Об'єкт змін	Виробничо-збутова	Стосується основної діяльності підприємства і включає будь-які дії щодо узгодження обсягів продажу, запасів сировини, матеріалів, готової продукції тощо, які позначаються на зміні структури операційних доходів і витрат, а також на зміні структури операційних активів. До виробничо-збутової належить відносити і так звану "технічну" реструктуризацію, яка пов'язана із забезпеченням відповідного рівня виробничого потенціалу, техніки і технології, систем постачання й логістики, стандартизації та сертифікації продукції, кваліфікації персоналу, які дають підприємству змогу виходити на ринок з конкурентоспроможною продукцією.
	Фінансова	Фінансова реструктуризація передбачає зміну структури джерел фінансування шляхом здійснення, зокрема, таких заходів: збільшення чи зменшення статутного капіталу; відстрочення чи розстрочення строків погашення заборгованості; одержання нових позичок чи цільового фінансування; визначення оптимальної для компанії схеми погашення заборгованості; зміна політики розподілу прибутку тощо.
	Інвестиційна	Пов'язана зі змінами в інвестиційній діяльності підприємства, змінами в структурі оборотних і необоротних активів і передбачає, зокрема, заходи з реструктуризації активів балансу, в тому числі: придбання чи продаж основних засобів, майнових комплексів, фінансових інвестицій, заморожування вкладень у незавершене будівництво, звільнення від об'єктів соціальної сфери тощо.
	Організаційно-управлінська	Стосується системи управління підприємством як відокремленим господарюючим суб'єктом – об'єктом може бути організаційно-правова форма підприємства, організаційна структура управління, характер і структура прав власності, що забезпечують право голосу в основному органі корпоративного управління тощо. До організаційно-управлінської реструктуризації також пропонується відносити реорганізацію (злиття, приєднання, розподіл, виділення, перетворення), в тому числі створення чи ліквідацію філій.
	Комплексна	В контексті об'єктів змін реструктуризаційні процеси на конкретному підприємстві як правило мають більш чи менш комплексний характер із одночасним застосуванням різних вище перелічених взаємопов'язаних і взаємозалежних видів, отже доцільно виокремлювати і комплексну реструктуризацію, як таку, що містить ознаки декількох видів реструктуризації за класифікаційною ознакою об'єктів змін.

В цьому контексті варто ще раз звернути увагу на необхідність адекватного застосування термінів «реорганізація» та «реструктуризація» у нормативно-правовому полі. Так, у вище цитованому Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (ст.18 п.2) до переліку заходів щодо відновлення платоспроможності боржника окремими пунктами

включені такі: реструктуризація підприємства; перепрофілювання виробництва; закриття нерентабельних виробництв; відстрочка та (або) розстрочка платежів; ліквідація дебіторської заборгованості; реструктуризація активів боржника; продаж частини майна боржника та інші. Проаналізувавши цей перелік стає очевидним, що за своєю змістовною сутністю всі перелічені санаційні заходи (а їх склад може бути розширений) належать до того чи іншого аспекту реструктуризації в тому її розумінні, яке викладено вище, а саме як комплексу заходів, що призводять до тих чи інших структурних змін економічних явищ і процесів як системоутворюючих елементів підприємства. Отже, перший пункт наведеного переліку заходів доцільно було б виправити і викласти як «реорганізація підприємства».

Висновки

Максимальне збереження підприємств, які мають необхідний потенціал для виживання, відповідає вимогам стабільного функціонування і розвитку як на мікро- так і на макроекономічному рівні. Реструктуризація підприємств – комплексне поняття, яке охоплює реалізацію комплексу заходів, що спрямовані на забезпечення стійкої економічної та фінансової життєздатності підприємств. Реструктуризаційні заходи можуть мати різне цільове спрямування, здійснюватися за різних умов, спрямовуватися на різні результати за допомогою різних інструментів у різні часові інтервали та з різними ресурсами. Саме різноманіття структурних елементів підприємства як складної фінансово-економічної системи та взаємозв'язків між ними передбачає доцільність виокремлення різних видів, форм, методів реструктуризації.

Залежно від цільового спрямування змін пропонується розрізняти такі види реструктуризації як санаційна; адаптаційна; превентивна. В залежності від тривалості періоду здійснення заходів з реструктуризації та глибини змін виокремлено такі види реструктуризації: оперативну; стратегічну. У класифікації видів реструктуризації залежно від об'єкта змін доцільно виділяти такі види реструктуризації: виробничо-збутову, фінансову, інвестиційну, організаційно-управлінську.

Для кожного конкретного підприємства реструктуризація залежить від його розміру, структури, технології, ресурсів, кваліфікації персоналу, рівня менеджменту, загроз і можливостей, становища на ринку, наявності конкуренції, доступу до джерел фінансування, тощо. Тому кожний проект реструктуризації вимагає індивідуального підходу з побудовою «дерева цілей» та конкретизацією кількісних параметрів у характеристиках цільових структурних змін.

Успішному розв'язанню проблем проведення реструктуризації, що постають на практиці перед вітчизняними підприємствами, сприятиме системне розуміння методологічних аспектів зазначених питань, науковому обґрунтуванню якого присвячена ця стаття. Забезпечення ефективного механізму реструктуризації можливе лише за умови узгодженості теоретико-методологічної, законодавчої і нормативної бази (як ключових підсистем забезпечення) з функціональними підсистемами, методами та важелями реструктуризації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».
2. Господарський Кодекс України.
3. Закон України «Про господарські товариства».

Надійшла 01.02.2010